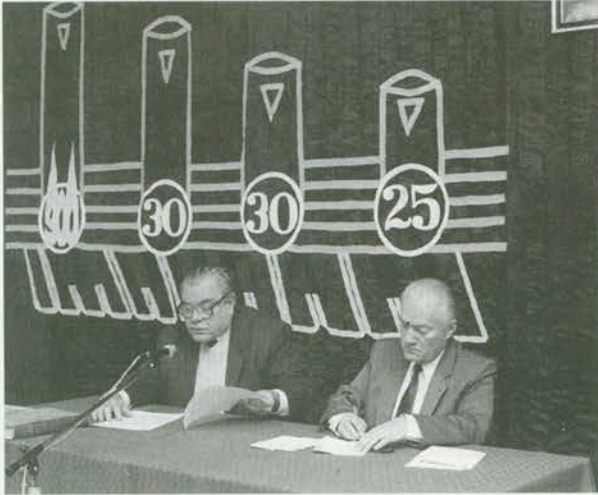

Orgulje Zagrebačke prvostolne crkve

Andelko Klobučar, Zagreb

Andelko Klobučar

Tijekom 900 godina u Zagrebačkoj je stolnoj crkvi postavljeno i svoju glazbenu funkciju obavilo niz orgulja. Kada su sagrađene prve, nije točno poznato. Najstariji podatak o orguljama u sjevernoj Hrvatskoj potječe iz XIV. st. kada se u spisu iz 1363. navodi djelovanje orguljaša svećenika u crkvi sv. Marka u Zagrebu. Može se pretpostaviti da je i prvostolnica već tada imala također orgulje, premda se to nigdje izričito ne napominje. Krajem XV. st. nalazi se više podataka. Tako je iz sačuvanih dokumenata vidljivo da je god. 1493. plaćeno za popravak orgulja zagrebačke stolne crkve 14 forinti, a zatim se susreću i imena prvih poznatih kanonika orguljaša: **Ivana** (1491.), **Andrije** (1493.), **Jeronima** (1501.) i **Krištofora** (1529.). Među njima kanonik orguljaš Jeronim dovodi 1501. u Zagreb mariborskog orguljara **Matiju** koji za svotu od 92 for. popravlja orgulje. God. 1505. te iste orgulje uređuje i povećava majstor **Marko** a za rad je naplatio 85 i pol for. Nadalje 1517. majstor iz Pečuha također uređuje orgulje i tako popravljene održale su se do kraja XVI. st. kada su potpuno neupotrebljive. Kaptol tada povjerava posao orguljaru **Andriji Flaunsteinu**, a tri desetljeća kasnije (1634.) uređuje ih majstor Grga Štrugl koji za popravak i izradu pet novih registara prima naknadu od 50 for. Tako uređenim orguljama bio je nažalost kratak vijek. Za vrijeme velikog požara u Zagrebu god. 1645. nastradala je i prvostolna crkva. Kako je zbog toga bila dulje vrijeme bez krova, zbila se iduće godine još veća nesreća. Popustio je jedan od stupova koji je nosio svodovlje te su urušenjem stropa uništeni oltari, kanonička sjedala, biskupski stolac, pjevalište i orgulje. Pristupa se obnovi crkve i već 1647. bisup Martin Bogdan dogovara sa

majstorom **Štruglom** gradnju novih orgulja, koje su postavljene tijekom god. 1649. One su imale 13 registara i to: 10 na manualu i 3 na pedalu. Registri manuala imali su po 50, a pedala po 19 svirala. Manualne registre tvorio je niz principala (8', 4', 2 2/3' i 2') s tri mješalice (dvostruka i trostruka mikstura te dvostruki cymbel) i dva poklopljena registra, dok su pedalni bili drveni principal i portun te olovni posau. Dakle od ukupnih 13 samo su tri registra bila izvedena u drvu dok su svi ostali imali olovne svirale. Iz ugovora također je vidljivo da su imale ugrađen tremolo. Za njihovu izgradnju majstor **Štrugl** primio je 1100 škuda. Te orgulje je u nekoliko navrata uređivao zagrebački majstor Krsto **Lauterfet**, a u doba biskupa Aleksandra **Mikulića** one su posve obnovljene, preuređene i povećane. Biskup poziva god. 1689. ljubljanskog majstora Jochanna **Fallera** koji osim uređenja, čišćenja i novih mijehova mijenja svirale pa mjesto olovnih postavlja svirale iz cinka. Uz to dodaje nove nizove pa tako orgulje sada imaju 19 registara. Uvodi također tada vrlo popularne akustičke efekte: ptičice (aviculae) i dvostruku kukavicu (cucu duplex). Dispozicija je sada ponešto izmijenjena. Uz alikvotni niz principala, koji se proteže od 16' preko 8', 4', 2', te duboke, srednje i visoke kvinte do četverostruke miksture i cymbela manual sadrži i niz flauta (8', 4' i 2') te quintulu i terciu. Uz to ovdje je i poklopljeni (Copula), reski (Silvestra) i konični (Cuspido) registar. Pedal se sastoji od Portuna, Portun octave i Portun flette, pa nema više ni principala ni posau. Troškovi gradnje iznosili su 1500 for. Daljnji značajan zahvat zbio se 1721. kada su orgulje opet temeljito popravljene, a nepoznati orguljar primio za rad 890 for. Tom prigodom zamijenjeni su poneki registri, neki neuporabivi odstranjeni. Od efekata ostala je kukavica i dograđen je timpan (istovremeno uključivanje dubokih svirala u pedalu). Tijekom XIX. st. te orgulje održavao je zagrebački majstor orguljar **Pumpp**. One su se, kao i prijašnje nalazile u sjevernoj empori, sve dok nisu iznad glavnog ulaza postavljene Fochtove orgulje. Janko **Barlè** u časopisu *Sv. Cecilija* navodi također da se u XVIII. st. uz Fallerov instrument u sjevernoj empori pokraj svetišta nalazi i pozitiv kojeg je god. 1727. sagradio i postavio celjski orguljar Joann **Janitschek** (za taj rad dobio je od kanonika čuvara Jurja **Reesa** 315 for.). Taj pozitiv uklonjen je tek prilikom obnove katedrale nakon potresa.

Iz pisma regensa **Juratovića** koje je 1824. uputio Kaptolu u kojemu opisuje stanje orgulja, razabire se da su one tada imale 24 registra. Nije utvrđeno jesu li to proširene Fallerove orgulje ili je to instrument nekoga drugog majstora. Svakako bile su vrlo trošne, jer se biskup **Alagović** odlučuje god. 1832. na gradnju novog instrumenta od 36 registara. Orguljaš i regens kora **Juratović** sastavio je i predložio zaista izvrsnu

dispoziciju koja je zatim ponuđena graditeljima. Odazvali su se: Paul Pumppe iz Zagreba te Jakob Deutschmann iz Beča. Prvi od njih obvezao se izgraditi te orgulje uz cijenu od 6340 for. a potonji uz cijenu od 12.000 for. bez troškova transporta. Čini se da je naknadno pozvan i majstor Franz Focht iz Pečuha koji je predložio vlastitu dispoziciju od 40 registara uz cijenu od 9500 for. Biskup Alagović odlučio se za majstora **Fochta** i on postavlja orgulje 1834. Graditelj je registre rasporedio tako što je 20 njih stavio u glavni manual, a po 10 u II. manual i pedal. To su tada bile najveće orgulje u Hrvatskoj. Majstor očito nije imao iskustva u gradnji većih instrumenata što se može zaključiti iz nedostataka koji su se ubrzo pokazali. Nađena je i disproporcija u zvučnom odnosu registara glavnog manuala, jer se naprama osam registara principalnog roda (8'-8'-4'-2 2/3' Cornett, Rauschquint i Mixtur) nalaze 12 labijalnih (1x16', 6x8', 4x4' i terca). Po boji pak tri poklopljenice, pet flautna i četiri reska registra. II. manual sadrži uz peteročlani niz principala tri flautna i dva reska registra. Pedalnu cjelinu tvore pet principalnih registara, tri poklopljenice i dva tiha jezičnjaka. Opseg manuala je C-f₃, a pedala C-c₁. Ta dispozicija u potpunosti odstupa od Juratovićeve prijedloga., u kojem su bili bolje riješeni zvučni odnosi pojedinih akustičkih cjelina (manuala i pedala), jer je njihov odnos po broju registara bio 17, 12 i 7. Uz to u prijedlogu bili su predviđeni šest manjih mijehova koji su mogli opskrbiti instrument sa dovoljnom količinom zraka. Focht je naprotiv loše riješio dovod zraka, jer je postavio samo jedan veliki mijeh koji nije pravilno raspoređivao potreban zrak. K tome sav postroj smjestio je u maleni ormar što je otežavalo provedbu popravaka. Kako su glazbena zbivanja u zagrebačkoj stolnoj crkvi bila na razini ostalih srednjeeuropskih katedrala, a ove orgulje zbog svojih tehničkih nedostataka nisu odgovarale tim potrebama, biskup Juraj **Haulik** odlučuje se za gradnju novih. Fochtov instrument se udaljuje i već 1854. postavlja u tek sagrađenu crkvu Marijina Uznesenja u Pregradi. Oko 1880. orguljar M. **Hefferer** uređuje ih i obnavlja te postavlja tromanualni sviraonik. Zbog prvobitnog razmještaja nisu se mogle oformiti samostalne akustičke cjeline, pa su se svi alikvotni registri našli na II. a osnovni na I. manualu. Restauracijom orgulja u Pregradi koju je tijekom 1990-91. izvela tvrtka **Otich** riješen je pravilan dovod zraka i reguliran tlak dogradnjom i boljim rasporedom mijehova. Zbog velikog broja osamstopnih registara i brojnih flauta zvuk tih orgulja je i nadalje prilično mekan ali registri pozitiva daju njima ipak dosta sjaja.

Biskup Haulik posebno se stara o zagrebačkoj prvostolnici. Uvidjevši da su njoj potrebne kvalitetne orgulje, a kako je tada naročito zamijećen instrument kojeg je

1851. postavio majstor Friedrich **Walcker** iz Ludwigsburga u Münchenskom konzervatoriju, odlučuje se njemu povjeriti gradnju novih orgulja. Nakon dogovora, koji se zbilo u Zagrebu početkom travnja 1852., pristupilo se gradnji pa je njihovo postavljanje predviđeno tijekom ljeta 1854. Graditelj ipak nije mogao dogotoviti posao u određenom roku jer je baš tada dovršavao orgulje od 100 registara za katedralu u Ulmu. Kako je taj rad posve zaokupio orguljara gradnja zagrebačkog instrumenta produžuje se do kraja 1854. Što zbog zime, a što zbog poteškoća oko transporta, orgulje su postavljene u Zagrebu tek sredinom listopada 1855. Prigodom kolaudacije održao je 5. studenog koncert orguljaš A. **Seitz** iz Reutlingena i tako upoznao zagrebačku javnost sa njihovim zvučnim mogućnostima.

Za Zagrebačku prvostolnicu **Walcker** gradi (po vlastitoj dispoziciji) orgulje od 50 registara raspoređenih na tri manuala i pedal uz cijenu od 14.803 for. One su smještene u bogato ukrašen ormar iz hrastovine, a njegova izrada stajala je 1780 for. Glavni (prvi) manual uz potpunu piramidu principala kojoj je temelj 16-stopni registar sadrži 16-, 8- i 4-stopnu poklopljenicu te osamstopni Gemshorn, Viola di Gamba i četverostopni Dolce te dva jezičnjaka (16' i 8'). Osnova II. manuala je osamstopni Principal a uz njega su 4' i 2' član tog roda, te Cornett. Poklopljenice su zastupljene sa 16' i 8' članom, a flaute 8' i 4' članom. Uz to je ugrađen i tihi reski Salsicinal 8'. Bio je predviđen jezičnjak Bassethorn ali ga je na zamolbu koralista (očito g. Juratovića) majstor zamijenio sa Vox humanom. U III. manualu prevladavaju reski registri pa je i jedini principal (8') te karakteristike. U tako zamišljenu cjelinu posebno se lijepo uklapa jezičnjak Physarmonica. Manual je kao najviši registar imao 2' flautinu pa je tako bio bez miksture. Temelj trinaest registara pedala je 16' principal. Uz 16- i 8-stopne članove svih rodova labijalnih registara nalaze se još 32' poklopljeni reg., 4' flauta i kornet. Jezičnjaci su zastupljeni sa 32-, 16-, 8- i 4-stopnim članom. Zanimljivo je da se od pomagala ovdje u Hrvatskoj po prvi put susreće i papuča za crescendo. Ovako disponirane orgulje odlikovale su se zaista predivnim tonom što su utvrdili i stručnjaci u Ludwigsburgu (gdje su bile izložene do transporta u Zagreb) kao i komisija u Zagrebu koja je preuzela instrument: **Seitz**, **Juratović** i stolni orguljaši: **Lichteneger** i **Šaja**.

Po svome zvuku odražavale su tada nove orguljarske ideale, tipične za razdoblje romantike, što se očituje i u brojnosti kao i opsežnom dijapazonu registara. K tome bogato prisustvo osamstopnih nizova a odsustvo alikvotnih daje instrumentu ponešto tamniju (zvučnu) boju.

Svaki manual uz to je imao i svoju posebnu karakteristiku. U snažnom glavnom dominirali su principi s

jezičnjacima, u drugom – umjereno blagom – isticale su se flaute, a u trećem tihi reski registri. Pedalni nizovi doprinosili su pak u svim dinamičkim stupnjevima punoći tona. Ove su orgulje zato po svojoj kvaliteti predstavljale vrhunsko dostignuće tadašnjega orguljarskog umijeća, te se navode uz svugdje priznata Walckerova majstorska ostvarenja kao što su ona u Bostonu, Hamburgu, Münchenu, Ulmu i Rigi.

Potres koji je 1880. zadesio Zagreb, teško je oštetio instrument, pa ga 1885. popravljaju majstor **Steinmayer** iz Oettingena. Nezadovoljan popravkom zagrebački Kaptol, poziva god. 1912. Walckerova unuka **Oskara**, koji uklanja nedostatke, mijenja jezičnjake koje je ugradio Steinmayer, a ujedno koristi tu prigodu za proširenje i tehnička poboljšanja. Ugrađuje elektro-pneumatsku trakturu vlastite konstrukcije i tako omogućuje primjenu slobodnih kombinacija, te orgulje uz kolektive MF, F i T imaju četiri slobodne kombinacije. Osim toga ta traktura omogućila je premještanje sviraonika od orgulja na kraj kora, od kuda orguljaš ima bolji kontakt s dirigentom a može i preglednije pratiti tijek obreda. Prilikom pregradnje dodani su i novi registri. U I. manual Dolce 8', u drugi Viola d'amour 8' a u pedal Cello 8'. Najviše je proširen III. manual sa šest registara, pa se njegova zvukovna slika ponešto izmijenila. Dodani su: Quintaton 16', Vox coelestis 8' Fugara 8', dva jezičnjaka – Oboa 8' i Trompete harmonique te mješanica reskog roda – Harmonia aetherea. S tim proširenjem orgulje su još više poprimile romantičnozvučnu karakteristiku.

Treba napomenuti da su tada orgulje proširene i dogradnjom realnog superoktavog spoja pa III. manual ima sada opseg od C-a⁴. Također je smješten u posebni ormar pa se žaluzinama postižu veće dinamičke razlike. Na II. manualu ugrađen je tremolo za Vox humanu. Postavljen je i centrifugalni ventilator pa više izvedba nije ovisna o snazi kalkanata. Ovako preuređene i obnovljene orgulje dovršene su o Uskrsu god. 1913.

Ponovno se uređenju pristupa 1940. Ista orguljarska tvrtka preuzima sada pod nadzorom prof. Franje **Dugana** obnovu i nadogradnju četvrtog manuala sa 15 registara smještenog u posebnom ormaru s rebrenicama (žaluzijama). Tom nadogradnjom proširen je zvučni dijapazon instrumenta u dva smjera. Među labialnim registrima važno je istaknuti ugradnju najtišeg: osamstopne Unda maris smještene u tornju pokraj orgulja kao i postavljanje visokih alikvota i šesterostruke miksture. Nasuprot tome ovdje je i snažni kor jezičnjaka španjolskog tipa. To su, horizontalno postavljene svirale iz roda tuba s 16', 8' i 4' članovima. Ovdje je još osamstopna Vox humana vrlo blagog tona. Zamijenjen je registar Cello u pedalu s Violonbasom, te dodana Sesquialtera u II. manual. Postavljen je novi sviraonik sa šest slobodnih kombinacija za čitave orgulje, te po četiri za pojedine cjeline uz uobičajene kolektive.

Posljednji restauratorski zahvat proveden je 1987. Obuhvatio je obnovu dotrajalih dijelova, izmjenu pneumatskog sistema i postavljanje novog sviraonika s više pomagala. U drugi manual dodana su tri nova registra što daju toj cjelini više sjaja. Naime, u tom manualu nedostajali su visoki alikvoti, pa je sada ugrađena visoka kvinta, mješanica Scharf i 4' jezičnjak Schalmay. Zbog neizrazitosti zamijenjena je mješanica Harmonia aetherea četverostrukom miksturu koja je u intonaciji prilagođena osnovnom Geigenprinzipalu.

Iako su te Walckerove orgulje tijekom godina bile i znatno oštećene, svirale su (osim ponekih) izvorne, pa su u svim tim obnovama sačuvane izvorne zvukovne osobine. Dogradnja novih registara uvijek se potpunoma uklopila u akustičku cjelinu čineći tako instrumenat stvarno izuzetnih zvukovnih osobina, pa i nadalje predstavlja jedno od vrhunskih orguljarskih ostvarenja tvrtke Walcker iz razdoblja romantičnog zvukovnog obilježja.

LITERATURA

- BARLÈ, J. Orgulje u Zagrebu i njegovoj okolici prije 100 godina, *Sv. Cecilija*, 1910. str. 3-5.
 BARLÈ, J. Orgulje prvostolne crkve zagrebačke, *Sv. Cecilija* 1912. 90-97.
 GOGLIA, A. Josip Juratović, *Sveta Cecilija*, 1934. br. 4, 122-125.
 MIOCS, J. Orgulje zagrebačke prvostolnice, *Sv. Cecilija*, 1969, br. 2, str. 52-53 i br. 3, 86-87.

Zusammenfassung

Man vermutet, daß der Dom schon im XIV. Jahrhundert eine Orgel hatte. Die aufbewahrten Dokumente bezeugen die Existenz der Orgel am Ende des XV. Jahrhunderts. Eine detaillierte Beschreibung des Instruments stammt aus dem XVII. Jahrhundert; Orgelbauer Grga Štrugl stellte eine Orgel mit 13 Registern auf. Der Meister J. Faller aus Leibach erweiterte die Orgel im Jahre 1689. auf 19 Register und ersetzte die Blei- durch Zinkpfeifen. Im Jahre 1721. wurden die Orgel wieder erneuert und erweitert. Die ständigen Reparaturen haben den Bischof Alagović zum Bau einer neuen Orgel veranlaßt. Meister Franz Focht aus Pečuh, dem der Bau anvertraut wurde, stellte eine Orgel mit 40 Registern auf. Da der Luftzufuhr schlecht gelöst wurde, konnte diese Orgel die Bedürfnisse des Zagreberdoms nicht erfüllen. Deswegen hat man sie im Jahre 1854. nach Pregrada umgestellt. Der Bischof Haulik hat sich entschlossen, den Orgelbauer Friedrich Walcker aus Ludwigsburg mit dem Baue der neuen Orgel mit 50 Registern und 3 Manualen, mit typisch romantischer Disposition, zu betrauen. Im Laufe der folgenden 150 Jahren wurden diese Orgel von der selben Firma drei mal erneuert und erweitert. Jetzt haben sie vier Manualen und 78 Register. Alle diese Arbeiten wurden in der Übereinstimmung mit der Instrumentsgrundlage durchgeführt. So hat die Orgel ihren ursprünglichen romantischen Wohlklang beibehalten. Die Bauqualität dieser Orgel ist ausgezeichnet – eine Spitzenleistung der Orgelfirma Walcker.